

IOSUD – UNIVERSITATEA „DUNĂREA DE JOS” DIN GALAȚI

Școala doctorală de Științe Socio-Umane

TEZĂ DE DOCTORAT

REPREZENTĂRI EKPHRASTICE ÎN LITERATURĂ

Doctorand,

Steluța Bătrînu

Conducător științific,

Prof. univ. dr. EUGENIA-SIMONA ANTOFI

Seria U2: Filologie-Română Nr. 29

GALAȚI

2020

IOSUD – UNIVERSITATEA „DUNĂREA DE JOS” DIN GALAȚI

Școala doctorală de Științe Socio – Umane

TEZĂ DE DOCTORAT

REPREZENTĂRI EKPHRASTICE ÎN LITERATURĂ

Doctorand,

Steluța Bătrînu

Președinte,

Prof. univ.dr. Nicoleta IFRIM

Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

Conducător științific,

Prof. univ.dr. Eugenia-Simona ANTOFI

Universitatea “Dunărea de Jos” din Galați

Referent științific,

Cercetător științific gradul I, Laura-Eveline

BĂDESCU

**Institutul de Istorie și Teorie Literară „G.
Călinescu”, Academia Română**

Referent științific,

**Prof. univ.dr.habil. Diana-Manuela CÂMPAN,
Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia**

Referent științific,

Prof.univ.dr. Doinița-Marcela MILEA

Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

GALAȚI

2020

Seriile tezelor de doctorat susținute public în UDJG începând cu 1 octombrie 2013 sunt:

Domeniul fundamental ȘTIINȚE INGINEREȘTI

- Seria I 1: **Biotehnologii**
Seria I 2: **Calculatoare și tehnologia informației**
Seria I 3: **Inginerie electrică**
Seria I 4: **Inginerie industrială**
Seria I 5: **Ingineria materialelor**
Seria I 6: **Inginerie mecanică**
Seria I 7: **Ingineria produselor alimentare**
Seria I 8: **Ingineria sistemelor**
Seria I 9: **Inginerie și management în agricultură și dezvoltare rurală**

Domeniul fundamental ȘTIINȚE SOCIALE

- Seria E 1: **Economie**
Seria E 2: **Management**
Seria SSEF: **Știința sportului și educației fizice**

Domeniul fundamental ȘTIINȚE UMANISTE ȘI ARTE

- Seria U 1: **Filologie- Engleză**
Seria U 2: **Filologie- Română**
Seria U 3: **Istorie**
Seria U 4: **Filologie - Franceză**

Domeniul fundamental MATEMATICĂ ȘI ȘTIINȚE ALE NATURII

- Seria C: **Chimie**

Domeniul fundamental ȘTIINȚE BIOLOGICE ȘI BIOMEDICALE

- Seria M: **Medicină**

Cuprins

ARGUMENT	6
I.Excurs teoretic asupra conceptului de ekphrasis. Definiții, accepții, clasificări. Modele de lectură a textului literar cu elemente ekphrastice	12
II. Reprezentări ekphrastice în literatura europeană.....	39
II.1. <i>Ekphrasis ficțional și verosimil în romanele lui Tracy Chevalier</i>	41
II.1.1. Tracy Chevalier- <i>Fata cu cerceș de perle</i>	41
II.1.2. Vermeer și scenele de zi	42
II.1.3. Depictarea cotidianului	43
II.2. <i>Tracy Chevalier-Doamna și licornul</i>	50
II.2.1. <i>Puzzle-ul mille-fleurs</i>	51
II.2.2. Dictarea unui iconocover	54
II.2.3. Despre un <i>trompe l'oeil</i> indus.....	58
II.3. <i>Reprezentări ale ekphrasis-ului în romanul Dansatoarea lui Degas de Kathryn Wagner</i>	60
II.3.1. Kathryn Wagner- <i>Dansatoarea lui Degas</i>	60
II.3.2. Abandonarea imaginii idealizate	61
II.3.3. Baletul, o altă dimensiune a expresiei.....	62
II.3.4. Timp și devenire în spațiu închis	64
II.3.5. Ekphrasis. Mediator al discursului chinestezico-pictural	68
II.4. <i>Despre îngăduirea lumii proscrise în artă. Spațiul-refugiu în romanul Vânătoarea de stele de Zoé Valdés</i>	70
II.4.1. Zoé Valdés - <i>Vânătoarea de stele</i>	70
II.4.2. Ekphrasis (auto)biografic.....	70
II.4.3. Reconstruirea sinelui în straturi vizuale.....	73
II.5. <i>Fațete hibridate ekphrastice în romanul Casa de lângă lac de Kate Morton</i>	78
II.5.1. Kate Morton- <i>Casa de lângă lac</i>	78
II.5.2. Poate o imagine să declanșeze acțiunea romanescă?	79
II.5.3. Spațiul-tampon al stampeii nipone.....	80
II.5.4. Fotografie și tablou	82
II.5.5. Fotografia, tehnică de investigare	86
II.5.6. Romanul foto-literar	87
II.6. <i>Replică la căutarea inspirației pierdute: Doamnă în roșu pe fundal cenușiu de Miguel Delibes</i>	89
II.6.1. Miguel Delibes- <i>Doamnă în roșu pe fundal cenușiu</i>	89
II.6.2. Când îngerii nu mai coboară.....	89
II.6.3. Ekphrasis noțional.....	91

III. Reprezentări ekphrastice în literatura română	95
<i>III.1. Ekphrasis sinestezic în romanul eliadesc Domnișoara Christina</i>	99
III.1.1. Mircea Eliade- <i>Domnișoara Christina</i>	99
III.1.2. Fantasticul cronotopic	99
III.1.3. Monopolul erotico-vizual	102
III.1.4. Întrupări sciografice.....	103
III.1.5. Deschiderea textului prin lectură sinestezică.....	109
<i>III.2. Ekphrasis prin sineizare în romanele lui Sorin Titel</i>	110
III.2.1. Sorin Titel- <i>Femeie, iată fiul tău</i>	110
III.2.2. Tăcerea peisajului sufletesc	111
III.2.3. Decupajul povestirilor grafice	119
III.2.4. Tot despre tăcere în opera <i>Dejunul pe iarbă</i>	124
<i>III.3. Oglindirea realismului de factură socială în romanul Galeria cu viță sălbatică de Constantin Țoiu</i>	132
III.3.1. Constantin Țoiu- <i>Galeria cu viță sălbatică</i>	132
III.3.2. Panorama unei realități amenințătoare	132
III.3.3. Reprezentarea satirică a cotidianului.....	133
<i>III.4. Romanul Căderea în lume de Constantin Țoiu</i>	140
III.4.1. Constantin Țoiu- <i>Căderea în lume</i>	140
III.4.2. Victoria din Samotrache. Sympathia și dispathia	140
III.4.3. <i>Gioconda</i> sau <i>Mona Lisa</i> -Leonardo da Vinci.....	148
III.4.4. Confuzie ekphrastică. Minciună ekphrastică.....	149
III.4.5. Decorul sau subiectul? Portret ekphrastic	152
<i>III.5. Lady V. de Dumitru Radu Popa. Ekphrasis, efort al transmigrației către descifrarea sinelui</i>	158
III.5.1. Dumitru Radu Popa- <i>Lady V.</i>	158
III.5.2. Pe urmele unui exilat	158
III.5.3. Ekphrasis-proiecție cartografică	160
III.5.4. Tabloul-oglină	161
III.5.5. Ekphrasis propriu-zis.....	165
III.5.6. Pășirea înspre transcendental.....	166
III.5.7. Eros și ekphrasis	168
III.5.8. <i>Logocentrism și oculocentrism</i>	170
<i>III.6. Metamorfoza vieții în alb și negru cernit: Fluturile negru de Radu Paraschivescu</i>	173
III.6.1. Radu Paraschivescu- <i>Fluturile negru</i>	173
III.6.2. Pe urmele unui nomad	173
III.6.3. Caravaggio, un înger damnat.....	176

III.6.4. Minunea dintr-o crisalidă	179
III.6.5. Cultul pentru corp în tușe naturaliste.....	185
III.6.6. Radiografia unei existențe	187
CONCLUZII	189
Bibliografie.....	193
ANEXE	206

REPREZENTĂRI EKPHRASTICE ÎN LITERATURĂ

Rezumat

Cuvinte-cheie: *ekphrasis*, descriere, operă de artă, imagine, reprezentare, vizual, verbal.

Cultura, cu spațiul ei ospitalier, împrumută artei o perspectivă integratoare cu o semnificativă largire, capabilă de reînnoiri continue. Imaginea, în artă, trezește în conștiința subiectului felurite căi de percepție, asocieri, din sfera imaginarului, experienței proprii sau realului, activându-i conștiința. Deloc întâmplătoare, observația lui René Huyghe conform căreia imaginea artistică este „o revelatoare mărturie psihologică”¹, referindu-se la cea plastică, invită la o fină speculație: pictura pare un concert „la care concură trei parteneri, natura, mijloacele de execuție și artistul”², o osmoză al cărei ingredient de bază rămâne sentimentul. Altfel spus, artistul, în compoziția plastică, depozitară a unei coerențe interne a imaginii, va fi conștient de mesajul emoțional pe care îl va resimți privitorul. Prin extrapolare, aceleași compoziții plastice, cu aceeași inteligibilitate a imaginii, strecurate și amintite într-un text literar, poartă cu sine o pluralitate de reacții sufletești, mijloc de expresie a sinelui.

Conviețuirea textului și a imaginii, transpusă într-un dialog perpetuu, influențează încă relațiile picturale și literare, amintit odinioară de scriitorul simbolist Charles Baudelaire, amator al stilului rococo reprezentat de Watteau, gravurile lui Hokusai și Utamuro figurează în lucrările lui Monet și ale impresionistului Van Gogh, *ukiyo-e* transpare în pictura lui James McNeill Whistler, acestea fiind doar câteva exemple. De fapt, un adevăr de neignorat, implică o catagrafie a formelor de expresie ale istoriei artei, purtătoare de semnificații, de la antichitatea târzie, la poezii manierști și până la romancierii realiști ai secolului al XIX-lea, când descrierea unei opere de artă în țesătura unui text literar va da naștere figurii retorice de *ekphrasis*. În mișcarea reluctantă a timpului, relația dintre textul verbal și imaginea vizuală, pe fundalul comparatismului, le-a prezentat drept „arte surori”³, dinamică înțeleasă astăzi printr-o „tensiune dialectică între cuvânt și liniște, între vizibil și lizibil, întrucât fiecare artă reprezintă pentru cealaltă un veritabil stimul creator”⁴, ba, mai mult, o familiaritate.

În cercetarea actuală, interferența domeniilor și a metodelor va atrage o imperioasă nevoie de clarificare a unor aspecte inexplorate sau inexplorabile. Metoda descriptivă, metoda comparativă, iconologică panofskyană, analitică, de factură psihologică sau socială, coroborate cu istoria artei și critica artei, aplicate în creații literare distincte, vor evidenția sensurile ekphrastice pe care acestea le întrupează. Metoda comparativă s-a folosit îndeosebi pentru a evidenția modul particular în care este reliefat *ekphrasis*-ul în romanele alese pentru cercetare, reprezentat prin două tipuri de inserții ekphrastice: descrierea ekphrastică și referința ekphrastică. Un argument important rezidă în largirea perspectivelor, deoarece *ekphrasis*-ul, în peregrinările temporale, a viețuit, și nicicând nu se lasă exprimat în totalitatea

¹ René Huyghe, *Puterea imaginii*, traducere de Mihai Elin, prefață de Ludwig Grünberg, Editura Meridiane, București, 1971, p. 8.

² *Ibidem*.

³ Dan Grigorescu, *Povestea artelor surori: relațiile dintre literatură și artele vizuale*, Editura Atos, București, 1984, p. 132.

⁴ Daniel Bergey, *Le texte et la toile. Peintres et écrivains en dialogue*, Armand Colin 2020, pp. 8-9.

sa. În ultimele decenii, a luat forme dintre cele mai diverse, *hibridate*⁵, formulă uzitată de însăși Alexandra Vrânceanu, impunând o altă percepție în cultura vizuală. Am urmărit în această lucrare în ce manieră interferența dintre literatură și artă, de vechime homerică, suportă combinări, încrucișări, fluctuații în romanele moderne, și în ce măsură un text literar ekphrastic suportă acest nou și această tușă a originalității.

Cultura occidentală se arată deosebit de ospitalieră în tratarea toposului ekphrastic, cea românească, mai rezervată însă. Cu toate acestea, teoria și practica ekphrastică capătă consistență grație studiilor lui Dan Grigorescu sau ale Alexandra Vrânceanu, tradiție menținută. Plecând de la acest deziderat, cercetarea de față nu s-a limitat la o perioadă literară din lipsă de continuitate în critica literară și în critica de artă. Corpusul numără atât opere din literatura europeană, cât și opere din literatura română, având drept pilăstri criteriul ekphrastic al descrierii unei opere de artă-pictură, sculptură, tapiserie, mai mult sau mai puțin cunoscut cititorului. Corpusul textelor literare supuse analizei ekphractice include romane-etalon, romane-icon, reper pentru cele românești: *Doamna și licornul*, *Fata cu cercel de perlă*-Tracy Chevalier; *Doamna în roșu pe fundal cenușiu*-Miguel Delibes; *Casa de lângă lac*-Kate Morton; *Vânătoarea de stele*-Zoé Valdés; *Dansatoarea lui Degas*-Kathryn Wagner. Analize complexe se răsfrâng asupra romanului românesc, așa cum apare în capitolul al III-lea: *Domnișoara Christina*-Mircea Eliade; *Fluturile negru*-Radu Paraschivescu; *Femeie, iată fiul tău*-Sorin Titel; *Galeria cu viță sălbatică*, *Căderea în lume*-Constantin Țoiu. De asemenea, *Lady V.* de D.R. Popa completează parcusul investigabil al practicii ekphractice. Pentru formularea unor răspunsuri mulțumitoare la întrebări fundamentale legate de recurența dialogului text-imagie și de constituirea unor înțelesuri specifice la scriitorii aleși pentru cercetare, am extins lectura prin câteva romane, exercițiu util identificării mutațiilor temelor și a ideilor: *Dejunul pe iarbă*, *Clipa cea repede*, *Melancolie*-Sorin Titel. Iar acolo unde situația a permis-o am făcut paralelisme și cu alte romane unde operele de artă sunt în prim-centrul atenției, precum *Mă numesc Roșu*, Orhan Pamuk, *Luna și doi bani jumate*, William Somerset Maugham, *Cartea secretă a Friedei Kahlo*, F.G. Haghenbeck.

În delimitarea acestui corpus am urmărit câteva criterii. Un *criteriu teoretico-literar*, reliefat prin structura conținutului, prin modalitățile compoziționale și procedeele estetice comune, am optat pentru roman. Excepție de la această specie literară complexă fiind proza scurtă a lui D. R. Popa, *Lady V.*, cu un conținut foarte ofertant pentru studiul ekphrastic.

Un alt criteriu pe care l-am avut în vedere este *cel al referinței*: romanele își structurează subiectul și acțiunea în jurul unei opere de artă, picturală, sculpturală sau tapiserie/țesătură/covor, stampă niponă, cu referent real. Astfel: Jan Vermeer van Delft, *Fata cu cercel de perlă* (*Fata cu cercel de perlă*); tapiseriile de la muzeul Național al Evului Mediu de la Cluny (*Doamna și licornul*); Edgar Degas, *Patru dansatoare* (*Dansatoarea lui Degas*); Remedios Varo, *Natură moartă înviind*, *Evadarea* (*Vânătoarea de stele*); stampa niponă „*Valul*”, seria „*36 de vederi ale Muntelui Fuji*” a lui Hokusai Katsushika (*Casa de lângă lac*); James Abbott McNeill Whistler, *Harmony in Gray and Green: Miss Cicely Alexander*,

⁵ Prin textele *hibidrate*, Alexandra Vrânceanu face referire la „compușii care nu intră sub o etichetă precisă”, precum descrierea detaliată a fotografiilor, un gen hibrid, care nu se mai încadrează strict sub rigorile clasicei *ekphrasis*. Alexandra Vrânceanu, *Interferențe, hibridări, tehnici mixte. Studii ale expresiei contemporane*, Editura Universității din București, 2007, pp. 8-9.

Harmony in Pink and Gray, Lady Meux (Lady V.); Pieter Breughel cel Tânăr, *Plata dijei (Galeria cu viță sălbatică)*; Leonardo da Vinci, *Mona Lisa, Victoria din Samothrace (Căderea în lume)*; Michelangelo Merisi da Caravaggio, *Portretul Sfântului Ieronim, Sacrificarea lui Isaac, Răstignirea Sfântului Petru (Fluturele negru)*.

Excepție, opere cu ekphrasis noțional: *Doamnă în roșu pe fundal cenușiu, Domnișoara Christina, Femeie, iată fiul tău*. În aceste opere apar tablouri care nu se pot identifica în artă cu lucrări ale vreunui pictor cunoscut. Cu toate acestea, au fost prezentate și decriptate în capitolele respective.

De asemenea, nu am omis *criteriul cronologic*, căci corpusul se încadrează în limitele spațiale literare actuale.

Scopul acestui studiu vizează nu doar descrierea unei opere de artă, prin forța cuvântului, exercițiu deținut de sofiști, ci îndeosebi semnificațiile ascunse ale *ekphrasis*-ului care, în funcție de autor și de stilul sau de cultura acestuia, aduce mult nou, incomod, diferit de *ekphrasis*-ul din textele literare antice, medievale, renaștentiste, manieriste ori baroce. Analiza atentă a unor romane din literatura franceză, spaniolă, engleză, departe de un capriciu cultural-artistic, subliniază că pictura influențează scrierile, în speță romane. *Diversitatea* operelor alese justifică, în mare măsură, orientarea acestei lucrări. Sunt relevante pentru propria analiză întrucât îmbrățișează spații distincte, viziuni clasico-avangardiste, stiluri variate, curente artistice diferite, într-un cuvânt, o polifonie literar-vizuală demnă de a fi luată în seamă. Alegerea unui corpus ofertant conturează portretul multifacțat al *ekphrasis*-ului, prezent în textele literare din perioada contemporană. Literatura contemporană propune cititorului un alt fel de *ekphrasis*, diferit de cel traditional, surprinzător deopotrivă prin multiplele forme, construind cititorului un spațiu intim, în care se poate bucura de propriile fantasme. Odată cu lectura romanelor (*Fata cu cercel de perlă, Doamna și licornul, Dansatoarea lui Degas, Vânătoarea de stele, Casa de lângă lac, Doamnă în roșu pe fundal cenușiu*), *ekphrasis*-ul nu va mai fi rămas mascat sau disimulat. Decriptarea lui însă nu a constituit un exercițiu ușor, dat fiind că o metodă de bază a atras și alte arii, rezultând, în consecință, o interdisciplinaritate asumată (un exemplu în acest sens, în romanul *Casa de lângă lac* de Kate Morton, unde fotografia devine tehnică de investigare, iar stampa japoneză un declanșator al jocului psihologic). Corpusul invită cititorul la un *ekphrasis* dedans menit a-l familiariza cu un fenomen care produce literatură bestseller⁶.

Corpusul românesc sprijină pe cel străin, păstrând același croi al *diversității*. Dacă literatura occidentală este cel puțin ofertantă din acest punct de vedere, literatura română, reticentă, suspicioasă ori închisă (dar nu ermetică!), nu manifestă un interes evident pentru *ekphrasis*, fie în scrieri literare, fie în apariții editoriale. Nici discursul critic nu se arată prea generos cu un oaspete aflat în minoritate. Așadar, *ekphrasis*-ul nu părea să aibă legături sau contingente cu ceva, însă anul 2000 va aduce în prim-plan particularitățile acestuia și primele studii temeinice, precum articolul Alexandrei Vrânceanu, „*Descrierea operei de artă în romanele lui Camil Petrescu*”⁷. Parcursul *ekphrasis*-ului, sincopat, justifică alegerea

⁶ Alexandra Vrânceanu arată în studiile sale modalitatea prin care toposul clasic al *ekphrasis*-ului produce literatură bestseller. Vezi volumul Alexandrei Vrânceanu, *Tabloul din cuvinte. Studii de literatură comparată*, Editura Universității din București, 2010, p. 8.

⁷ Autoarea studiază opera petresciană și investighează prezența descrierii operelor de artă, înaintând totodată o posibilă explicație a lipsei discursului ekphrastic în spațiul cultural românesc: tocmai în perioada modernă apar școli de pictură (în 1864, grație decretului lui A.I. Cuza, Theodor Aman și Gheorghe Tattarescu înființează

corpusului, evitând a opta pentru opere deja cercetate pe acest subiect. Profilul diferit al autorilor selectați, al perioadelor de scriere și al stilului scriitoricesc au dat naștere tipologiilor ekphrastice. Cu certitudine, provocarea a constat în devalorizarea intențiilor ascunse ale autorilor aleși, odată cu invocarea unor lucrări picturale (sculpturale, de tapiserie, stampe, fotografii). Aceste referințe picturale, redată prin simple citări sau descrieri ekphrastice ale operelor de artă, au necesitat o triplă operație: decupajul, comentarea și deciptarea fragmentului ekphrastic, (re)contextualizarea.

Obiectivele se rezumă la parcursul *ekphrasis*-ului în literatura română, înțelegându-se prin *ekphrasis* „reprezentarea verbală a unei reprezentări vizuale”⁸, varianta modernă, identitățile (inter)șanjabile, particularitățile discursului descriptiv de natură ekphrastică, intenția autorului în a le utiliza prin transpunerea discursului pictural în cel verbal. Aceștia li se alătură impactul psihologic și interesul cititorului pentru receptarea operei, pentru mesajul ei sau pentru efectul scontat. Așadar, obiectivul principal al lucrării de față constă în inventarierea romanelor din literatura europeană și cea română care recurg la descrierea unei opere de artă în interiorul textului literar, motivația alegerii descrierii de tip ekphrastic și impactul pe care îl poate avea asupra cititorului, căci referința la un alt univers ficțional îl poate deruta. Un alt obiectiv esențial al lucrării constă în descoperirea și evidențierea diferitelor tipuri de *ekphrasis*, numărul mare de romane fiind oaspitalier în acest sens; astfel, *ekphrasis*-ul cu referent real, noțional, cumulativ, falsul *ekphrasis*, *ekphrasis*-ul negativ sau ironic⁹, sunt doar câteva exemple descoperite în romanele din corpus, mai sus amintite. Constant, se face trimitere la poziția cititorului-privitor în culisele discursului despre artă. Reinterpretarea și analiza unui text literar va strânge laolaltă descrieri ample ale operelor de artă, corespondențe între arte sau analogii, toate având rolul de a sublinia noul profil al *ekphrasis*-ului.

Noutatea investigației constă în examinarea comparată a textelor alese din perspectivă ekphrastică, relația romanelor cu limbajul artei, dintr-o perspectivă interdisciplinară, în promovarea unui model de analiză multiaspectuală de abordare a literaturii.

Primul capitol, *Excurs teoretic asupra conceptului de ekphrasis. Definiții, accepții, clasificări. Modele de lectură a textului literar cu elemente ekphrastice*, prezintă sumar istoria conceptului și a acestui mod descriptiv identificat prin *ekphrasis*, insistându-se asupra faptului că tehnica ekphrastică apare îndeosebi în roman. Acest capitol parcurge, cronologic, ipostaza *ekphrasis*-ului în antichitate, de la Homer, toposul suportând noi adaptări și fațete, din a doua perioadă sofistă, Evul Mediu sau secolul al XVIII-lea. Excursul teoretic continuă cu lămurirea unor figuri retorice care derutează și nasc confuzii întrucât fac referire la imagine, așa cum se întâmplă în cazul *hipotipozei*. De asemenea, s-au căutat teritorii comune, afinități, pentru ca cititorul să înțeleagă ulterior fenomenul dualității imaginii, aspect dificil de descris, și rolul său permanent de consumator estetic. Studiul urmărește parcursul interferențelor artelor în

școala de Belle-Arte, Școala de Arte Frumoase din București, iar în perioada 1865-1881, Aman organizează Expoziția artiștilor în viață, eveniment considerat primul salon oficial de artă din România), iar primul muzeu a fost inaugurat la Brukenthal (1817, cu expoziția colecțiilor de artă ale baronului). Articolul „Descrierea operei de artă în romanele lui Camil Petrescu”, în revista *Analele Universității București*, 2009.

⁸ Dan Grigorescu, *Povestea artelor surori. Relațiile dintre literatură și artele vizuale*, Editura Atos, București, 2001, p. 12.

⁹ O parte dintre acestea sunt preluate din sistematizarea făcută de Dan Grigorescu în volumul *Povestea artelor surori. Relațiile dintre literatură și artele vizuale*, Editura Atos, București, 2001.

spații străine , adus aproape de cel românesc unde manifestarea va fi târzie, sugestive în acest sens fiind articolele și volumele Alexandrei Vrânceanu care au fost consultate. Precizarea tipurilor de *ekphrasis* va completa grila teoretico-practică aplicată în decupajul fragmentelor descriptive, de natură ekphrastică. Pentru înțelegerea acestui caz particular al practicii literare am consultat volumul imagologului Dan Grigorescu, *Povestea artelor surori. Relațiile dintre literatură și artele vizuale*, unde propune o abordare teoretică și metodologică a termenului, dar și pe cele ale Alexandrei Vrânceanu, precum *Tabloul din cuvinte. Studii de literatură comparată, Quelques aventures de l'«ekphrasis» dans la fiction contemporaine, Interferențe, hibridări, tehnici mixte. Studii ale expresiei contemporane*. Acestea au fost completate cu observații ale specialistului în raporturile dintre literatură și pictură, Daniel Bergez, volumul *Le texte et la toile. Peintres et écrivains en dialogue*. Studiile dedicate descrierii literare ekphrastice își găsesc sprijinul în studiile teoretice dedicate de Philippe Hamon acestui mod discursiv. Am insistat în definirea *ekphrasis*-ului pe faptul că aparține modului descriptiv, trăsătură regăsită și la *hipotipoză*, cu care se confundă uneori. La finalul capitolului, exemplific tipologia inserțiilor ekphrastice în romane din literatura străină și cea română, prin intermediul modelelor de analiză propuse de Alexandra Vrânceanu și Cristina Sărăcuț, studii adunate în volumul *De la discursul critic la experimentul literar*. De asemenea, primul capitol numără și definiții ale *ekphrasis*-ului, extrase din diverse dicționare, necesare descoperirii unor similitudini care să conducă la înțelegerea acestei figuri, care, astăzi, a căpătat un nou profil, străin modelului tradițional.

Capitolul al II-lea, intitulat *Reprezentări ekphrastice în literatura europeană*, împărțit în alte șase subcapitole, acestea recategorisite la rândul lor, prezintă o serie de romane din literatura europeană în care descrierea operelor de artă deschide o dimensiune vizuală în interiorul narațiunii. Astfel, în aceste opere literare apar descrierile unor tablouri/tapiserii prestigioase, iar acest prestigiu se va reflecta și în text, făcându-l mai valoros. Primele analize de natură ekphrastică privesc două dintre romanele lui Tracy Chevalier, o scriitoare al cărei stil și viziune au reușit să transforme romanul într-un *bestseller*. Aceasta alege o operă de artă misterioasă care va genera ficțiunea și construiește în jurul ei o poveste care pare destul de veridică, grație informațiilor de istoria artei sau datorită datelor biografice ale pictorilor; pentru cititor e un exercițiu dificil să facă diferența între un *ekphrasis* ficțional și unul verosimil în romanele lui Chevalier. Am așezat romanele *Fata cu cercel de perlă* și *Doamna și licornul* la început de capitol, deoarece Chevalier a deschis drumul către romanul ekphrastic, deși ea însăși recunoaște că s-a inspirat din romanele lui Sophie Chauveau, *Le rêve Botticelli* și *La passion Lippi*, opere construite pe corespondența pictură-literatură, verbal-vizual. Tabloul lui Vermeer, *Fata cu cercel de perlă* sau *Fata cu turbanul*, și celebrele tapiserii de la Cluny constituie operele de artă reale în jurul cărora se vor structura intriga, personajele, acțiunea; de asemenea, reluarea acestor opere de artă prin titlu poate fi de folos cititorului pentru o posibilă cheie de interpretare și pentru o ancorare în *ekphrasis*. Capitolul continuă cu un alt roman în care limbajul artei se face auzit, *Dansatoarea lui Degas* de Kathryn Wagner. De această dată, picturile impresionistului Edgar Degas completează semnificațiile discursului verbal. Pentru Degas insolitul, căutat în miezul cotidianului, imboldul imaginației stăvilat de autoritatea rațiunii va fi echilibrat printr-un amestec de armonie și de senzual, împrumutate din baletul de tip clasic. Frumusețea romanului se sprijină tocmai pe acest paralelism, pictură-balet, arte cu forme de expresie diferite, pe care autoarea

le folosește cu ușurință, ca și cum ar vorbi într-un dialect al sensibilului. *Ekphrasis*-ul devine aici un mediator al discursului chinestezico-pictural. Următorul roman ales, *Vânătoarea de stele* de Zoé Valdés are în prim-plan lucrările pictoriței suprarealiste Remedios Varo și se sprijină pe un *ekphrasis* (auto)biografic, dat fiind că se reconstituie istoria personală a acesteia. Lumea foarte personală a lui R. Varo, cea care preferă irealitatea suprarealismului văzut drept cod de viață, răspândește în cotidian un aer nemaiîntâlnit, amintind oricărui iubitor de frumos că „viața nu merită trăită fără artă”¹⁰ și că visul, ideea, destinul, timpul și spiritualitatea o reechilibrează. Romanul *Casa de lângă lac* de Kate Morton este oarecum diferit față de celelalte enumerate anterior. Dincolo de multitudinea de teme prezentate și de tipologia romanului, un rol central în text îl ocupă un desen cu un copil, o fotografie alb-negru cu o familie și o stampă niponă. Deși primele două nu poartă identitatea unor opere de artă în adevăratul sens al cuvântului, totuși, în înlănțuirea evenimentelor prezentate, ele joacă un rol important, limpezind ideile. Intrarea în alte timpuri și în alte locuri se realizează, în acest roman, prin ilustrații, desene, fotografii, gravuri, țesături, broderii, descrieri de tapet etc. În schimb, stampania niponă *Valul* a lui Hokusai Katsushika face trimitere la un tip vizual cunoscut, codificat cultural. Nu i se precizează titlul sau numele desenatorului, iar sarcina identificării îi revine cititorului. Stampa este folosită de autoare în sondarea psihologică a trăirilor personajelor. Ca notă distinctivă, romanul *Casa de lângă lac* își structurează narațiunea în funcție și de descrierea fotografiei, deci se va aduce în discuție și o nouă fațetă a *ekphrasis*-ului, *ekphrasis*-ul hibridat¹¹. Următorul roman care face parte din capitolul al II-lea este *Doamnă în roșu pe fundal cenușiu* de Miguel Delibes și a fost ales intenționat, ca un fel de notă discordantă comparativ cu celelalte, întrucât tabloul descris nu are corespondent în lumea artei. Lipsa existenței reale a obiectului artistic nu împiedică cititorul să înțeleagă mesajul textului. Acest roman aduce în discuție un subiect sensibil, acela că referința la un obiect real sau la unul imaginar merită un moment în plus de atenție.

Capitolul al III-lea, *Reprezentări ekphrastice în literatura română*, vine în completarea celui anterior, observându-se și aici interesul scriitorilor români pentru descrierea operelor de artă care dau naștere unor povești incitante pentru cititor. Despre romanul *Domnișoara Christina* de Mircea Eliade s-a scris suficient, semnificațiile sale au fost deja devoalate. Însă o (re)interpretare din perspectivă ekphrastică e binevenită, și tabloul domnișoarei Christina, atribuit lui G.D. Mirea în roman, ocupă un loc central, așadar, nu poate fi nicicum ignorat. Acest portret are o influență puternică asupra tuturor personajelor și asupra cititorului însuși. Romanul lui Sorin Titel, *Femeie, iată fiul tău* are în prim-plan tema tăcerii, omniprezentă în creațiile sale, și această temă cu particularitățile ei definitorii va apărea și în *Dejunul pe iarbă* sau *Melancolie*. *Ekphrasis*-ul prin sineizare¹² însoțește aceste opere românești. Profilul de cinefil sau de meloman al lui Sorin Titel este cunoscut deja, iar vocația sa picturală transpare în roman. Tema tăcerii va fi urmărită îndeaproape în studierea personajelor, reliefată printr-un desen al unui copil, Marcu, și printr-un tablou semnat de Domenico Ghirlandaio, *Adorația*

¹⁰ Zoé Valdés, *Vânătoarea de stele*, Traducere din spaniolă și note de Carmen Spănu, Editura Trei, București, 2010, p. 101.

¹¹ Alexandra Vrânceanu, *Interferențe, hibridări, tehnici mixte. Studii ale expresiei contemporane*, Editura Universității din București, 2007.

¹² Ion Mânzat, Mariana Tănase-Mânzat, *Psihologia tăcerii. Liturghiile silențioase ale sinelui*, Editura Psyche, 2006.

magilor. Am încercat să demonstrez că și desenul unui copil poate fi considerată o operă de artă, atâta vreme cât este lucrat spontan¹³. În plus, se decriptează și un tablou cu referent real, *Răspunsul cazacilor zaporojeni* al lui Repin, descris în romanul *Melancolie*. Capitolul continuă cu romanele lui Constantin Țoiu, *Galeria cu viță sălbatică* și *Căderea în lume*, opere ce pot fi catalogate drept romane ekphrastice în adevăratul sens al cuvântului prin locul central pe care îl au operele de artă descrise: în primul, *Plata dijmei* a lui Pieter Breughel cel Tânăr, în al doilea, *Gioconda* lui Leonardo da Vinci și statuia *Victoriei din Samotrache*. Acestea nu apar drept niște paranteze descriptive, ci drept un mecanism care stimulează narațiunea. Ultimele două opere din capitolul al III-lea, *Lady V.-D.R. Popa* și *Fluturele negru* de Radu Paraschivescu invită cititorul la un tur vizual de forță în universul pictural al lui James Abbott McNeill Whistler și al lui Merisi da Caravaggio. Niciuneia dintre cele două opere literare nu i se poate contesta caracterul pictural. Deși scurtă ca întindere, *Lady V.* descrie doar opere cu referent real, necesare refacerii trecutului lui Whistler, iar romanul *Fluturele negru*, dincolo de interesul pentru destinul pictorului Caravaggio, creionează și o imagine a Romei, inserând informații de istorie, istoria artei și a mentalităților.

Tratarea unei teme în domeniul specific artelor care operează cu imagini vizuale se face cu grijă și cu circumspecție. Referințele care intră sub incidența *ekphrasis*-ului, poate neobservabile la o primă lectură, acordă o importanță deosebită descrierii și le oferă roluri aparte. Trimiterile la vizual arată că scriitorul se ia la întrecere cu pictorul sau că deține un bagaj cultural deosebit. Nu se cunoaște decizia scriitorilor pentru a alege anumite capodopere sau anumiți pictori, dar motivele inserării descrierilor ekphrastice se pot intui. Acestea diferă totuși de la un roman la altul și transferă din prestigiul picturilor romanelor, iar personajele literare, odată comparate cu o figură picturală arhicunoscută, vor deveni familiare cititorului.

¹³ Roseline Davido, *Cum să-ți descoperi copilul prin desenele lui*, Traducere Aurora Irimia, Editura Univers, 2017.

Bibliografie

1. Corpus principal

- Chevalier, Tracy, *Doamna și licornul*, traducere și note de Fraga Cusin, Editura Polirom, 2005.
- Chevalier, Tracy, *Fata cu cercel de perla*, traducere din limba engleză de Horia Florian Popescu, Editura Polirom, 2012.
- Delibes, Miguel, *Doamnă în roșu pe fundal cenușiu*, traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți, Editura RAO, 2007.
- Eliade, Mircea, *Domnișoara Christina. Șarpele*, Studiu introductiv: Sorin Alexandrescu, Editura Cartex 2000, București, 2013.
- Morton, Kate, *Casa de lângă lac*, traducere din engleză și note de Sînziana Dragoș, Editura Humanitas Fiction, București, 2017.
- Paraschivescu, Radu, *Fluturele negru*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Popa, Radu Dumitru, *Lady V. Proze româno-americe*, Editura Curtea Veche, București, 2006.
- Popa, D., R., *Călătoria*, Editura Albatros, București, 1981.
- Popa, D., R., *Skenzemon!*, Editura Curtea Veche, București, 2005.
- Popa, D., R., *Sfinți, vânturi și alte întâmplări*, Editura Curtea Veche, București, 2012.
- Titel, Sorin, *Femeie, iată fiul tău*, Editura Casa Românească, București, 1983.
- Țoiu, Constantin, *Căderea în lume*, Editura Cartea Românească, București, 1987.
- Țoiu, Constantin, *Galeria cu viță sălbatică*, Editura Eminescu, București, 1979.
- Valdés, Zoé, *Vânătoarea de stele*, traducere din spaniolă și note de Carmen Spânu, Editura Trei, București, 2010.
- Wagner, Kathryn, *Dansatoarea lui Degas*, București, Humanitas Fiction, 2013.

Corpus secundar

- Baudelaire, Charles, *Florile răului și alte poeme*, așezate în limba română de Radu Cârneli, Editura «Hyperion», Chișinău, 1991.
- Haghenbeck, F., G., *Cartea secretă a Friedei Kahlo*, traducere din limba spaniolă de Elena-Anca Coman, Editura Nemira, București, 2016.
- Homer, *Iliada*, traducător G. Murnu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

- Longos, *Dafnis și Cloe*, traducere, prefață și note de Petru Creția, Editura pentru Literatură Universală, București, 1964.
- Maro, Publius Vergilius, *Eneida*, Editura Litera, București, 2016.
- Maugham, W., Somerset, *Luna și doi bani jumate*, Ediția a II-a, Traducere de Elisabeta Marian, Prefață de Petru Comarnescu, Editura Meridiane, București, 1971.
- Pamuk, Orhan, *Mă numesc Roșu*, traducere din limba turcă, note și glosar de Luminița Munteanu, Editura Polirom, Iași, 2014.
- Strømme, Lisa, *Fata cu fragi*, traducere și note de Irina Bojin, Editura Humanitas, București, 2007.

2. Bibliografie generală

a. Dicționare și istorii literare

- Aron, Paul, Viala; Saint-Gacques, Denis, *Le Dictionnaire du littéraire*, troisième édition augmentée et actualisée, QVADRIGE 1 PUF; Presses Universitaires de France, 2002, Grands dictionnaires.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. II, Editura Artemis, București.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. III, Editura Artemis, București
- Ciobanu, Ștefan, *Istoria literaturii române vechi*, ediție îngrijită, note și prefață de Dan Horia Mazilu, Editura Eminescu, București, 1989.
- Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
- Fierăscu, C., Ghiță, Gh., *Dicționar de terminologie poetică*, Editura Ion Creangă, București, 1973.
- Jarrety, Michel, *Lexique des termes littéraires*, Librairie Générale Française, 2001.
- Katō, Shūichi, *Istoria literaturii japoneze. De la origini până în prezent*, traducere din limba japoneză de Kazuko Diaconu și Paul Diaconu, prefață de Nicolae Manolescu, Vol. I, Editura Nipponica, București, 1998.
- Lăzărescu, G., *Dicționar de mitologie*, Editura “Ion Creangă”, București, 1979.
- LE ROBERT PLUS, dictionnaire de la langue française*, Éditions FRANCE LOISIRS, Paris, 2007.

- Lovinescu, Monica, *O istorie a literaturii române pe unde scurte 1960-2000*, ediție îngrijită și prefață de Cristina Cioabă, Editura Humanitas, 2014.
- Marcu, Florin, *Dicționar actualizat de neologisme*, Ediția a III-a, Editura Saeculum Vizual, București, 2013.
- Marshall, Gordon, *Dicționar de sociologie*, traducere din limba engleză de Raluca Nicoleta Țurcanu și Cătălin Georgescu, Editura ALL, București, 2014.
- Molinié, Georges, *Dictionnaire de rhétorique*, Le Livre de Poche, Librairie Générale Française, 1992.
- Nouveau Petit Larousse Illustré, Dictionnaire encyclopédique*, Publié sous la direction de Claude Augé, Librairie Larousse, Paris, 1934.
- Păcurariu, Dim., *Dicționar de literatură română. Scriitori, reviste, curente*, Editura Univers, București, 1979.
- Piru, Al., *Istoria literaturii române de la început până azi*, Editura Univers, București, 1981.
- Robănescu, Marina, *Dicționar de termeni literari și figuri de stil*, Editura Ametist 92, București.
- Sillamy, Norbert, *Dicționar de psihologie*, traducere, avânprefață și completări privind psihologia românească de dr. Leonardo Gavrilu, ediția a II-a, 2009.
- Ștefănescu, Alex, *Istoria Literaturii Contemporane: 1941-2000*, Editura Mașina de scris, București, 2005.
- The Oxford English Dictionary*, prepared by J.A. Simpson and E.S.C. Weiner, Clarendon Press-Oxford, volumul V, 1989.
- Van Gorp, Hendrik; Delabastita, Dirk, D'hulst; Lieven, Ghesquiere; Rita, Grutman; Rainier et Legros, Georges, *Dictionnaire des termes littéraires*, PARIS, Honoré Champion Éditeur, 2001; traduction française adaptée, 2001, Éditions Champion, Paris.

b. Studii teoretice și critice

În volume

- Adam, Jean-Michel, *La description*, Presses Universitaires de France, Paris, 1993.
- Adam, Jean-Michel, André Petitjean, *Le texte descriptif*, Nathan, Paris, 1989.
- Arasse, Daniel, *Nu vedeți nimic*, traducere din limba franceză și note de Laura Albușescu, Editura ART, București, 2009.
- Baudelaire, Charles, *Florile răului și alte poeme*, așezate în limba română de Radu Cârneli, Editura «Hyperion», Chișinău, 1991.

- Bauret, Gabriel, *Abordarea fotografiei*, cuvânt înainte de Călin Căliman, Editura ALL, 1992.
- Băicuș, Iulian, *Entre chien et loup. Receptarea romancierilor Marcel Proust și André -Gide în literatura română, interbelică și postbelică*, Editura Universității din București, 2011.
- Berger, René, *Artă și comunicare*, București: Editura Meridiane, 1976.
- Biemel, Walter, *Expunere și interpretare*, traducere de George Purdea, prefață de Al. Boboc, Editura Univers, București, 1987.
- Bode, von Wilhelm, *Maeștrii picturii olandeze și flamande*, Vol. I, ediție revăzută și completată de Eduard Plietzsch, traducere de Eugen Filotti, Cuvânt înainte de Grigore Popa, Editura Meridiane, București, 1974.
- Borer, Alain, Rimbaud, *L'heure de fuite*, Découvertes Gallimard Littérature, Paris, 1991.
- Buchholz, Elke Linda, Bühler, Gerhard, *Arta-Istoria vizuală a artelor plastice*, traducere Alexandru Macovei, București, Editura Litera Internațional, 2008.
- Cepraga, Dan Octavian; Vrânceanu Pagliardini, Alexandra, *Terra Aliena. L'esilio degli intellettuali europei, Atti del Colloquio internazionale Padova-Venezia, 31 maggio-2 giugno 2012*, Editura Universității București, 2013.
- Charaudeau, Patrick, *Grammaire du sens et de l'expression*, Hachette, Paris, 1992.
- Charbonnier, Georges, *Monologul pictorului*, traducere de Silvia Kerim și Ruxandra Nădejde-Garofeanu, postfață de Andrei pleșu, Editura Meridiane, București, 1974.
- Chioaru, Dumitru, (coord.), *Orașul și literatura*, cuvânt-înainte de Paul Cornea, Editura Art, București, 2008.
- Corbin, Alain ; Courtine, Jean-Jacques, Vigarello (coord.), *Georges, Istoria corpului. De la Renaștere la Secolul Luminilor*, coord. Georges Vigarello, traducere din limba franceză de Simona Manolache, Gina Puică, Muguraș Constantinescu, Giuliano Sfichi, Grupul Editorial Art, București, 2008.
- Delacroix, Henri, *Psihologia artei. Eseu asupra activității artistice*, traducere de Victor Ivanovici și Virgil Mazilescu, prefață de Octavian Barbossa, Editura Meridiane, București, 1983.
- Delavrancea, Barbu Șt., *Despre literatură și artă*, text ales, stabilit și note de Elena Savu, cu o prefață de Zina Molcuț, Editura pentru Literatură, București, 1963.
- Deon, Michel, *SALVADOR DALI. Jurnalul unui geniu*, introducere și note de Michel Déon, Traducere de Tania Radu Editura Humanitas, 1994.
- Diderot, Denis, *Cugetări răslețe asupra picturii, sculpturii, arhitecturii și poeziei, Scrieri despre artă*, traducere de Gellu Naum, Editura Meridiane, București, 1967.

- Dostoievsky, Feodor, *Scrisori despre literatură și artă*, antologie, studiu introductiv, note și comentarii de Albert Kovacs, în românește de Nicolae Iliescu și albert Kovacs, Editura Cartea Românească, București, 1989.
- Drîmba, Ovidiu, *Leonardo, da Vinci, Titan al Renașterii*, Editura SAECULUM I. O., București, 2009.
- Dubois, J.; Edeline, F., Klinkenberg; J.M., Minguet; P., Pire; F., Trignon, H., *Rhétorique générale*, Librairie Larousse, Paris, 1970.
- Du Bos, Jean-Baptiste, *Cugetări critice despre poezie și pictură*, traducere, selecția textelor și studiu introductiv de Maria Carpov, Editura Meridiane, București, 1983.
- Faure, Élie, *Istoria artei. Artă Renașterii*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Meridiane, București, 1988.
- Feininger, Andreas, *Fotograful creator*, traducere din limba engleză de Ioana Aneci, Editura Polirom, Iași, 2015.
- Florea, Vasile, *O istorie a artei ruse*, Editura Meridiane, București, 1979.
- Fontanier, Pierre, *Les figures du discours*, Flammarion, Paris, 1977.
- Fride-Carrassat, Paticia, Marcadé, Isabele, *Mișcări artistice în pictură*, traducere din limba franceză de Denia Mateescu, Enciclopedia RAO, București, 2007.
- Gaugain, Paul, *Noa-Noa și alte scrieri*, antologie și traducere de Suzana Mihalescu, cuvânt înainte de Viorel Harosa, Editura Meridiane, București, 1977.
- Genette, Gerard, *Figures II-Frontières du récit*, Éditions du Seuil, Paris, 1969.
- Gervais-Zaninger, Annick-Marie, *La description*, Hachette, Paris, 2001.
- Gombrich, I.H., *Istoria artei*, traducere de Nicolae Constantinescu, Editura ART, 2012.
- Grenier, Jean, *Eseuri asupra picturii contemporane*, traducere și prefață de Irina Runcan, Editura Meridiane, București, 1972.
- Grigorescu, Dan, *Artă de azi și răspântiile ei*, Editura Meridiane, București, 1994.
- Grigorescu, Dan, *Artă engleză*, Editura Meridiane, București, 1989.
- Grigorescu, Dan, *Aventura imaginii*, Editura Meridiane, București, 1982.
- Grigorescu, Dan, *Constelația gemenilor. Artă și literatură în perspectivă comparată*, Editura Meridiane, București, 1979.
- Grigorescu, Dan, *Povestea artelor surori: relațiile dintre literatură și artele vizuale*, București, Atos, 1984.
- Haghenbeck, F., G., *Cartea secretă a Fridei Kahlo*, traducere din limba spaniolă de Elena-Anca Coman, Editura Nemira, București, 2016.
- Hamon, Philippe, *Du descriptif*, Hachette Supérieur, Paris, 1993.

- Hamon, Philippe, *Introduction à l'analyse du descriptif*, Hachette, Paris, 1981.
- Hamon, Philippe, *La description littéraire. Anthologie de textes théoriques et critiques*, Macula, Paris, 1991.
- Hocke, Gustav René, *Manierismul în literatură. Alchimie a limbii și artă combinatorie esoterică*, în românește de Herta Spuhn, prefață de Nicolae Balotă, Editura Univers, București, 1977.
- Huyghe, René, *Puterea imaginii*, traducere de Mihai Elin, prefață de Ludwig Grünberg, Editura Meridiane, București, 1971.
- Ionescu, Elena, (coord.), *Afinități imagine-text*, vol.I, Editura Universității din București, 2007.
- Ionescu, Elena; Iordache, Ruxandra, (coord.), *Afinități imagine-text*, vol.II, Editura Universității din București, 2011.
- Ingarden, Roman, *Studii de estetică*, în românește de Olga Zaicik, studiu introductiv și selecția textelor de Nicolae Vanina, Editura Univers, București, 1978.
- Jauss, Hans Robert, *Pour une esthétique de la réception*, traduit de l'allemande par Claude Maillard, préface de Jean Starobinski, Éditions Gallimard, Paris, 1978.
- Kuhne, Louis, *Știința expresiei figurii*, Ed. a II-a după ediția apărută la Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca din Craiova, în anul 1903, Editura Vicovia, 2013.
- Kultermann, Udo, *Istoria istoriei artei. Evoluția unei științe*, vol. I, traducere de Gheorghe Syekely, prefață de acad. Virgil Vătășianu, Editura meridiane, București, 1977.
- Kultermann, Udo, *Istoria istoriei artei. Evoluția unei științe*, vol. II, traducere de Gheorghe Syekely, prefață de acad. Virgil Vătășianu, Editura meridiane, București, 1977.
- Lessing, *Laocoon sau despre limitele picturii și ale poeziei*, cu note explicative ale diferitor puncte din istoria artei antice, Partea I, în românește de Lucian Blaga, Editura Univers, București, 1971.
- Liiceanu, Aurora, *Cuvinte încrucișate*, Editura Polirom, Iași, 2012.
- Liiceanu, Gabriel, *Om și simbol. Interpretări ale simbolului în teoria artei și filozofia culturii*, Editura Humanitas, București, 2005.
- Lipps, Theodor, *Estetica. Psihologia frumosului și a artei, Partea a II-a. Contemplarea estetică și artele plastice*, vol. II, traducere de Grigore Popa, prefață de Victor Ernst -Mașek, Editura Meridiane, București, 1987.
- Longos, *Dafnis și Cloe*, traducere, prefață și note de Petru Creția, Editura pentru Literatură Universală, București, 1964.

- Malraux, André; Kakuzo, Okakura; de Madariaga, Salvador, *Itinerarii spirituale*, traduceri de Emanoil Bucuța și Modest Morariu, Editura Meridiane, București, 1983.
- Maltese, Corrado, *Mesaj și obiect artistic*, traducere de Anca Giurescu, Prefață de Ion Pascadi, Editura Meridiane, București, 1976.
- Manet, Édouard, *Saloanele mele*, traducere și prefață de Alexandru George, Editura Meridiane, București, 1976.
- Manolescu, Nicolae, *Lectura pe înțelesul tuturor*, Editura "Aula", Brașov.
- Mânzat, Ion, Tănase-Mânzat, Mariana, *Psihologia tăcerii. Liturghiile silențioase ale sinelui*, Editura Psyche, 2006.
- Mica, Alexandru, *Fantasticul românesc între miraculos, terifiant și grotesc la E.T.A. Hoffman și N.V.Gogol*, Editura Romcor, București, 1993.
- Mihăilescu, Călin-Andrei, coord., *De-a lungul, latul și-n înaltul lumilor lui D. R. Popa*, Editura Muzeul Literaturii Române, 2019.
- Moss, Richard, *Fluturile negru. O invitație la vitalitate radicală*, traducere de Adina Avramescu, Editura Elena Francisc Publishing, Colecția Transpersonal, 2010.
- Mouloud, Noël, *Pictura și spațiul*, traducere și cuvânt înainte de Dumitru Matei, prefață de Etienne Souriau, Editura Meridiane, București, 1978.
- Nanu, Adina, *Vezi? Comunicarea prin imagine*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2011.
- Nanu, Emil, *Muzică și literatură. Eseuri*, antologie, studiu introductiv, note bibliografie, indice de Emil Nanu, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, București, 1966.
- Negoïtescu, I., *Scriitori contemporani*, ediție îngrijită de Dan Damaschin, Editura „Dacia”, Cluj, 1994.
- Paler, Octavian, *Un muzeu în labirint. Istorie subiectivă a autoportretului*, Editura Cartea Românească, 1986.
- Panofsky, Erwin, *Artă și semnificație*, traducere de Ștefan Stoenescu, Cuvânt înainte de Mihai Gramatopol, Editura Meridiane, București, 1980
- Passeron, René, *Opera picturală și funcțiile aparenței*, traducere de Irina Fortunescu, Editura Meridiane, București, 1982.
- Pecie, Ion, *Romancierul în fața oglinzii*, Editura Cartea Românească, 1989.
- Pohonțu, Eugen, *Inițiere în artele plastice*, prefață de Dan Grigorescu, București, Editura Albatros, 1980.

- Popa Blanariu, Nicoleta, *Când gestul rupe tăcerea. Dansul și paradigmele comunicării*, Iași: Editura Fides, 2008.
- Popa, D., R., *Antoine de Saint-Exupéry, aventura conștiinței*, Editura Albatros, București, 1980.
- Proudhon, Pierre-Joseph, *Principiul artei și destinația ei socială*, Editura Meridiane, București, 1987.
- Răsuceanu, Andreea, *Bucureștiul lui Mircea Eliade*, prefață de Sorin Alexandrescu, Editura Humanitas, București, 2013.
- Rosenkranz, Karl, *O estetică a urâtului. Între frumos și comic*, traducere, studiu introductiv și note de Victor Ernest Mașek, Editura Meridiane, București, 1984.
- Sărăcuț, Cristina, *Ekphrasis. De la discursul critic la experimentul literar*, Cuvânt înainte de Alexandra Vrânceanu, Institutul European, Iași, 2015.
- Sărăcuț, Cristina, *Ekphrasis-miniaturi în mantia lumii*, Casa Cărții de Știință, Cluj, 2009.
- Sendrail, Marcel, *Înțelepciunea formelor*, traducere de Alexandru Călinescu, cuvânt înainte de Dan Grigorescu, Editura Meridiane, București, 1983.
- Simion, Eugen, *Scritori români de azi*, III, Editura Cartea Românească, 1984.
- Simion, Eugen (coordonator general); Grigor, Andrei (coordonator redacțional al ediției); Bîrna, Nicolae; Soare, Oana; Safta, Oana; Iovănel, Mihai; Balinte, Cristina; Terian, Andrei; Grigor, Andrei; Crihană, Alina; Ifrim, Nicoleta (documentare și redactare), *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VI, 1954-1955, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2011.
- Simion, Eugen (coord.), *Cronologia vieții literare românești. Perioada postcomunistă*, vol. VI, 1995, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2015.
- Simion, Eugen (coordonator general); Chișu, Lucian (coordonator redacțional); Antofi, Simona; Barna, Iulia; Bănică, Ana-Maria; Bîlbîie, Răduț; Cenac, Oana; Chișu, Lucian; Cofan, Alunița; Cojocar, Carmina; Galațchi, Simona; Ifrim, Nicoleta; Milca, Andrei; Mortu, Viorel; Neagoe, George; Nenadić, Marija; Păunescu, Ana Maria, *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, XI, 1965, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2017.
- Stănculescu, Nina, *Stampa japoneză în secolul al XVIII-lea*, Editura Meridiane, București, 1986.
- Stoichiță, Victor Ieronim, *Instaurarea tabloului. Metapictura în zorii Timpurilor Moderne*, traducere din franceză de Andrei Niculescu, Editura Humanitas, București, 2012.
- Stoichiță, Victor Ieronim, *Cum se savurează un tablou și alte studii de istoria artei*, traducere de Anca Oroveanu și Ruxandra Demetrescu, Editura Humanitas, București, 2015.

- Stoleriu, Adrian, *Reprezentarea vizuală a sacrului*, Institutul European, 2013.
- Tatarkiewicz, Wladyslaw, *Istoria esteticii*, Vol.I Estetica Antică, traducere de Sorin Mărculescu, Prefață de Titus Mocanu, Editura Meridiane, București, 1978.
- Tatarkiewicz, Wladyslaw, *Istoria esteticii*, Vol.IV Estetica Modernă (partea a II-a), traducere de Sorin Mărculescu, Editura Meridiane, București, 1978.
- Titel, Sorin, *În căutarea lui Cehov și alte eseuri*, Editura Cartea Românească, București, 1984.
- Toma, Dolores, *Formele pasiunii*, Editura Meridiane, București, 1992.
- Trotti, Evi, *Desenele copilului tău. Interpretări psihologice*, traducere Raluca Pușdercă, Editura Litera, 2016.
- Țoiu, Constantin, *Pre texte*, Editura Albatros, București, 1973.
- Țuțea, Petre, *322 de vorbe memorabile ale lui Petre Țuțea*, Ediția a IV-a, pref.: Gabriel Liiceanu, București, Humanitas, 2007.
- Vacariu, Mihai, *Îndrăgostit de Tarkovski. Mic tratat de trăire a artei*, Editura Adenium, 2013
- Vasari, Giorgio, *Viețile celor mai de seamă pictori, sculptori și arhitecți*, vol. I, traducere și note de Ștefan Crudu, Editura Meridiane, București, 1962.
- Vianu, T., *Arta prozatorilor români*, Editura Albatros, București, 1977.
- Vianu, Tudor, *Studii de filozofia culturii*, ediție îngrijită de Gelu Ionescu și George Gană, studiu introductiv de George Gană, Editura EMINESCU, București, 1982.
- Vrânceanu, Alexandra, *Interferențe, hibridări, tehnici mixte. Studii ale expresiei contemporane*, Editura Universității din București, 2007.
- Vrânceanu, Alexandra, *Quelques aventures de l'«ekphrasis» dans la fiction contemporaine*, Editura Universității din București, București, 2011.
- Vrânceanu, Alexandra, *Tabloul din cuvinte. Studii de literatură comparată*, Editura Universității din București, București, 2010.
- Vrânceanu, Alexandra, *Text studies(e)/Image. Interferences. Études critiques. Critical*, Editura Universității din București, 2009.
- Viața românească, *Gânduri despre Sorin Titel. În conștiința epocii sale literare. Contribuții la un portret al scriitorului*, 1984.
- Wallon, Philippe; Cambier, Anna; Engelhart, Dominique, *Psihologia desenului la copil*, traducere din engleză de Nicolae Baltă, Editura Trei, 2012.
- Wunenburger, J.J., *Filosofia imaginilor*, traducere de Muguraș Constantinescu, ediție îngrijită și postfață de Sorin Alexandrescu, Iași, Polirom, 2004.

-Zola, Émile, *Saloanele mele*, traducere și prefață de Alexandru George, Editura Meridiane, București, 1976.

În periodice

-Antofi, Simona, *Skenzemon! sau despre re-estetizarea intertextului*, disponibil la adresa <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A8075/pdf>, accesat la 10 nov. 2017.

-Barthes, Roland, *La chambre claire. Note sur la photographie*, [https://monoskop.org/images/f/f3/Barthes Roland La chambre claire Note sur la photogra-
phie.pdf](https://monoskop.org/images/f/f3/Barthes_Roland_La_chambre_claire_Note_sur_la_photographie.pdf), accesat la 9 octombrie 2018.

-Bellon, Guillaume, *Le descriptif, «ce délaissé de l'impérialisme narratologique...»*, Entretien avec Philippe Hamon, in *Revue Recto/Verso*, n° 7, septembre 2011, disponibil la <http://www.revuerectoverso.com/IMG/pdf/HAMON.pdf>, accesat la 21 iulie 2017.

-Danilov, Nichita, *Pictura lui Marin Sorescu*, [https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/pictura-lui-
marin-sorescu--118458.html](https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/pictura-lui-marin-sorescu--118458.html) accesat la 09.08.2017.

-Diaconu, Mircea, *Sabrina și alte suspiciuni*, în „Convorbiri literare“ nr.10 (106)/octombrie 2004.

-Dinițoiu, Adina, *O carte cu pictorul Ion Dumitriu, prietenul lui Mircea Nedelciu*, disponibil la [https://www.bookaholic.ro/o-carte-cu-pictorul-ion-dumitriu-prietenul-lui-mircea-
nedelciu.html](https://www.bookaholic.ro/o-carte-cu-pictorul-ion-dumitriu-prietenul-lui-mircea-nedelciu.html) accesat la 21.09.2018.

-Dumitrache, Silvia, *Balerinele-curtezane și Parisul lipsit de idealism. Kathryn Wagner, „Dansatoarea lui Degas”*, [http://www.bookaholic.ro/balerinele-curtezane-si-parisul-lipsit-de-
idealism-kathryn-wagner-dansatoarea-lui-degas.html](http://www.bookaholic.ro/balerinele-curtezane-si-parisul-lipsit-de-idealism-kathryn-wagner-dansatoarea-lui-degas.html), accesat la 6.07.2018.

-Dumitriu, Eugenia, *Magdalena Rădulescu, o poveste fără sfârșit*, disponibil la [https://ecreator.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=5957:magdalena-
radulescu-o-poveste-fara-sfirsit&catid=11&Itemid=116](https://ecreator.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=5957:magdalena-radulescu-o-poveste-fara-sfirsit&catid=11&Itemid=116), accesat la 03.03.2019.

-Erlande-Brandenburg, Alain, *La Chasse à la licorne et la Dame à la licorne*, In: *Bulletin Monumental*, tome 133, n°1, année 1975, disponibil la https://www.persee.fr/doc/AsPDF/bulmo_0007-473x_1975_num_133_1_5437.pdf, accesat la 20.06.2020.

-Ferrari, Federico, *De l'iconographie: Jean-Luc Nancy et la question de l'image*, *Études françaises*, volume 51, numero 2/2015, disponibil la <https://www.erudit.org/fr/revues/etudfr/2015-v51-n2-etudfr01928/1031233ar/> accesat la 16.10.2018.

-Genette, Gerard, «*Frontières du récit*», in *Communications* n° 8, Seuil, Paris, 1966.

- Gineste, Marie-Françoise, *La signification du motif du tissage dans le De raptu Proserpinae*, In: Vita Latina, N°157, 2000, pp. 48-56, disponibil la http://www.persee.fr/doc/vita_0042-7306_2000_num_157_1_1069, accesat la 23.04.2019.
- Ghideu, Camelia-Teodora, *The oneiric imaginary in Sorin Titel's Femeie, iată fiul tău*, disponibil la <http://www.upm.ro/gidni2/GIDNI-02/Lit/Lit%2002%20F5.pdf> , accesat la 28.07.2018.
- Grigore, Rodica, *Portretul unei doamne*, „Cultura literară“, nr. 429, din 18 iulie 2013, disponibil la <http://revistacultura.ro/nou/2013/07/portretul-unei-doamne/>, accesat la 17 iul. 2017.
- Gouritin, Patricia, « *Littérature et photographie, du lisible qui fait voir au visible qui narre* », Acta fabula, vol. 10, n° 4, Ouvrages collectifs, Avril 2009, URL, <http://www.fabula.org/acta/document5017.php>, accesat la 31.09.2018.
- Louvel, Liliane, *Disputes intermédiales: le cas de l'ekphrasis*, revue „Textimage“, «Nouvelles approches de l'ekphrasis», mai 2013, disponibil la https://revue-textimage.com/conferencier/02_ekphrasis/louvel.pdf, accesat la 30.11.2019.
- Madonna, Ilaria, *Philippe Jaccotet și Giorgio Morandi: pour une ekphrasis de l'insaisissable*, [www.academia.edu/7628118/Philippe Jaccotet et Giorgio Morandi pour une ekphrasis de l'insaisissable](http://www.academia.edu/7628118/Philippe_Jaccotet_et_Giorgio_Morandi_pour_une_ekphrasis_de_l'insaisissable) , accesat la 29.05.2018.
- Măceșaru, Ciprian, *Radu Paraschivescu “Despre nerăbdarea de a fi răbdător”* interviu din 14 dec.2010, disponibil la adresa <http://ciprianmacesaru.blogspot.ro/2010/12/interviu-cu-radu-paraschivescu.html>, accesat la 14.02.2018.
- Morar, Ovidiu, *Imaginea poetică suprarealistă*, disponibil la adresa <http://www.revista-apostrof.ro/articole.php?id=153>, accesat la 21.08.2018.
- Nancy, Jean-Luc, *Ekphrasis*, en „Études françaises“, vol.51, no.2, 2015 disponibil la <https://www.erudit.org/fr/revues/etudfr/2015-v51-n2-etudfr01928/1031226ar/>, accesat la 03.03.2018.
- Paraschivescu, Radu, „*Trebuie să scriu un roman despre răzvrătitul acesta*”, disponibil la <http://evz.ro/radu-paraschivescu-trebuie-sa-scriu-un-roman-despre-razvratitul-acesta-913366.html>, accesat în data de 2.02.2019.
- Pîrvan-Jenaru, Dana, *Existența ca amnezie sau neînțelegere*, în „România literară“, nr. 28/18 iulie 2018, disponibil la https://arhiva.romlit.ro/index.pl/existena_ca_amnezie_sau_nenelegere , accesat la 14.12.2018.

- Poenaru, Cristina, „Șansele nu se așteaptă ca o pară mălăiață”, disponibil la http://www.romlit.ro/dumitru_radu_popa_sansele_nu_se_asteapt_ca_o_par_mliat, accesat la 04.01.2018.
- Rachieru, Adrian Dinu, *Sorin Titel și „simțul vieții”*, disponibil la <http://actualitatea.eu/sorin-titel-si-simtul-vietii/>, accesat la 30.07.2018.
- Racine, Robert, *La biopictura*, în „Études françaises”, volume 21, numéro 1, printemps 1985: <https://www.erudit.org/fr/revues/etudfr/1985-v21-n1-etudfr1634/036849ar.pdf>, accesat la 14.08.2019.
- Radu, Violeta, *Este fotografia o artă?*, disponibil la <http://www.artevizuale.ro/Arta-fotografica/Este-fotografia-o-arta.html>, accesat la 1.10.2017.
- Răsuceanu, Andreea, *Câteva ferestre și către ce se deschid ele II. Tabloul Domnișoarei Christina*, disponibil la adresa <https://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/cateva-ferestre-si-catre-ce-se-deschid-ele-ii-tabloul-domnisoarei-christina-de-andreea-rasuceanu-8009669>, accesat la 28.08.2018.
- Scarlat, Cristina, *Domnișoara Christina by Mircea Eliade in musical translation*, disponibil la adresa <http://www.upm.ro/gidni/GIDNI-01/Lit/Lit%2001%2035.pdf>, accesat la 20.07.2018.
- Simuț, Ion, *Revanșa unui marginal*, în „România literară”, nr. 10/2006, https://arhiva.romlit.ro/index.pl/revana_unui_marginal, accesat la 12.07.2019.
- Simuț, Ion, *Sorin Titel între europenismul și regionalismul prozei*, în „Cultura literară”, nr.543/2015, <https://revistacultura.ro/nou/2015/11/sorin-titel-intre-europenismul-si-regionalismul-prozei/>, accesat la 28.09.2019.
- Sora, Simona, *Negru*, în „Dilema Veche” nr. 360 din 6-12 ianuarie 2011, <http://dilemaveche.ro/sectiune/carte/articol/negru> accesat la 18.07.2019.
- Stan, Cristina, *Interviu cu Kathryn Wagner : „Cărțile sunt o extraordinară eliberare de cotidian”*, disponibil la <https://hyperliteratura.ro/interviu-cu-kathryn-wagner/>, accesat la 21.07.2018.
- Strochi, Lucian, *Dimensiuni ale fantasticului în proza lui Mircea Eliade: Domnișoara Christina*, <http://lucianstrochi.ro/2016/01/22/dimensiuni-ale-fantasticului-in-proza-lui-mircea-eliade-domnisoara-christina/>, accesat la 28.11.2019.
- Ștefănescu, Alex, *La o nouă lectură: Constantin Ţoiu*, în „România literară”, nr. 46/2002, http://www.romlit.ro/index.pl/constantin_oiu, accesat la 23.11.2019.
- Ungureanu, Cosmin, *O estetică a gestului cotidian. Despre relația dintre fotografie și pictură*,

http://www.academia.edu/6185076/O_estetica_a_gestului_cotidian._Despre_relatia_dintre_fotografie_si_pictura_2009 , accesat la 23.09.2017.

-Voicu, Mihaela, *L'art, salut et trahison. La sale aux images dans le Lancelot-Graal*, <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/litteratureetpeinture/voicu.pdf>., accesat la 19.04.2019.

-Vrânceanu, Alexandra, *Descrierea operei de artă în romanele lui Camil Petrescu*, în „Analele Universității București“, 2009, disponibil la adresa http://old.litere.ro/doc/anale/2009/12_Vranceanu.pdf, accesat la 17 dec. 2017, și la http://anale.litere.ro/doc/anale/2009/12_Vranceanu.pdf, accesat la 21 feb. 2018.

c. Reviste și albume

-Album, *Edgar Degas*, ErcPress, București, 2009.

-Buchholz, Elke Linda, *ARTA. Istoria vizuală a artelor plastice*, traducere de Alexandru Macovei, Litera Internațional, București, 2008.

-Delahaye, Elisabeth, *La Dame à la licorne*, Réunion des Musées Nationaux-Grand Palais, Paris, 2006.

-*La Chaise Dieu. L'abbatiale Saint-Robert. Tapisseries et Danse Macabre*, Éditions la Goélette, Paris, 1991.

-Nicolescu, Vasile (coord.), *Whistler*, Editura Meridiane, București, 1981.

-Nicolescu, Vasile (coord), *Caravaggio*, Translated into english by Andreea Gheorghiu, Meridiane Publishing House, Bucharest, 1983.

-Revista Art GALLERY, *Leonardo da Vinci*, Editura De AGOSTINI HELLAS, nr. 2/2007.

-Revista Art GALLERY, *Vermeer*, Editura De AGOSTINI HELLAS, nr. 23/2007.

-Galleria d'arte, *Rembrandt*, n. 28/2000.

-Revista Art GALLERY, *Blake*, Editura De AGOSTINI HELLAS, nr. 44/2007.

-Revista Art GALLERY, *Whistler*, Editura De AGOSTINI HELLAS, nr. 62/2007.

-Revista Art GALLERY, *Repin*, Editura De AGOSTINI HELLAS, nr. 65/2007.

-Nicosia, Fiorella, *Viața și opera lui Dali*, trad.: Cameleon, București, Editura Adevărul Holding, 2009.

-Stoica, Georgeta, *Covoare românești de patrimoniu*, Colecția de Artă, Alcor Edimpex, București, 2009.

-Velani, L., Greco, G., *ROME where to find MICHELANGELO, RAPHAEL, CARAVAGGIO, BERNINI, BORROMINI*, SCALA Group S.p.A., Florence, 2000.

d. Studii proprii

- *Gravitația tăcerii*, publicat în revista *Oglinda literară*, anul XIII, nr. 157, ian. 2015 - <http://www.oglindaliterara.ro/oglinda157/files/oglinda157.pdf>
- *Ekphrasis-interferențe ale discursului vizual și literar în romanul „Vânătoarea de stele” de Zoé Valdés*, susținut la Colocviul Internațional LATINITATE-ROMANITATE-ROMÂNITATE, ediția a XV-a, Târgoviște, 25-30 mai 2016, Centrul Internațional de Conferințe UVT, apărut în volumul *Cultură și comunicare*, Târgoviște, Editura Biblioteca, 2016.
- *Ekphrasis-the endeavour of metempsychosis towards the unraveling of the soul*, susținut la Conferința „The Proceedings oh the International Conference Literature, Discourse and Multicultural Dialogue”, 3-4 dec. 2015, Universitatea „Petru Maior” din Tîrgu-Mureș, publicat în vol. no.3, 2015, *Discourse as a form of multiculturalism in literature and communication*, Tîrgu-Mureș, Mureș, 2015, ISBN: 978-606-8624-21-1 (C) Arhipelag XXI Press, 2015 - <https://old.upm.ro/ldmd/?pag=LDMD-03/vol03-Lit>
- *Reprezentări ale ekphrasis-ului în romanul „Dansatoarea lui Degas” de Kathryn Wagner*, susținut la Conferința Științifică a Școlilor Doctorale, CSSD-UDJJ, iunie 2016, ediția a IV-a, regăsit în *Communication Interculturelle et littérature*, Nr.1(23)/2016, „Bătălii canonice și schimbarea paradigmelor culturale”, vol. II, Coordonatori: Simona Antofi, Nicoleta Ifrim, Elena Botezatu, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2016 - <https://revistacil.wordpress.com/2016/02/29/arhiva/>
- *Stratigrafia unui roman: „Fata cu fragi” de Lisa Strømme*, publicat în *Identity and Dialogue in the Era of Globalisation*, coord. Iulian Boldea, Universitatea “Petru Maior” Târgu-Mureș, coord.: Iulian Boldea, Cornel Sigmirean, 2019, pp. 253-256, ISBN: 978-606-8624-19-8, disponibil la <https://old.upm.ro/gidni/GIDNI-06/GIDNI-06%20Literature.pdf>